

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท

ปราชญ์ผู้แก้ปัญหาความลึกลับ

ของการใช้ไม้ตรีและไม้ไต่คู้ในภาษาไทย

Prince Wongsathiratsanit : the Scholar Who Solved
the Problem of the Confusing Used of Marks < ๓ >
and < ๔ > in the Thai Writing System

วิภาวรรณ อยู่เย็น*

บทคัดย่อ

ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นผู้วิจัยพบว่า คำที่เป็นเสียงยาวเมื่อต้องการให้ออกเสียงสั้นเขียนได้โดยใช้ทั้งไม้ตรีและไม้ไต่คู้ จึงเกิดรูปแปรของคำคำเดียวกัน (เช่น ~ เชน, เด็ก ~ เด็ก, เล็ก ~ เล็ก) ต่อมาความลึกลับในการเขียนดังกล่าวหมดไป เนื่องจากพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิททรงวางหลักเกณฑ์การใช้ไม้ตรี (๓) และ ไม้ไต่คู้ (๔) ให้แตกต่างกันอย่างชัดเจน โดยทรงพระนิพนธ์ไว้ในหนังสือจินตามณี เมื่อ พ.ศ. ๒๓๙๒ นอกจากนี้ยังทรงวางหลักเกณฑ์การใช้รูปวรรณยุกต์ตรีและจัตวาว่า ใช้เฉพาะกับอักษร

* รองศาสตราจารย์ ภาควิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์
บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์เรื่อง "วิวัฒนาการการใช้รูปวรรณยุกต์ตรีและจัตวาในภาษาไทย" ของวิภาวรรณ อยู่เย็น วิทยานิพนธ์ดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร ปีการศึกษา ๒๕๕๑ ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณศาสตราจารย์ ดร.อมรา ประสิทธิ์รัฐสินธุ์ ประธานที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ ที่กรุณาตรวจแก้ไข และให้คำแนะนำที่มีคุณค่าในการทำวิจัยครั้งนี้

กลางเท่านั้น ส่วนอักษรสูงและอักษรต่ำผันรวมกันได้ ๕ เสียงวรรณยุกต์ โดยไม่ต้องใส่รูปวรรณยุกต์ตรีและจัตวา

คำสำคัญ วรรณยุกต์ตรี ไม่ได้คู่ แบบเรียนภาษาไทย

Abstract

At the beginning of the Rattanakosin period, the marks < ̂ > and < ̄ > were used to shorten long syllables. This caused variation in spelling, such as < เข็้น - เข็น, เด็ก - เด็ก, เล็ก - เล็ก >. Later on the confusion of writing those words was terminated by Prince Wongsathiratsanit, who laid the rules of using < ̂ > and < ̄ > in the Thai grammar book entitled “Chindamani” in 1849. Moreover, he also laid the rules of using the high and rising tone marks in that they must be used with middle consonants only. Since high and low consonants can be pronounced with five tones, the high and the rising tone marks are not necessary.

KEY WORDS : TONE MARK < ̂ > / THE MARK < ̄ > / THAI TEXTBOOK

บทนำ

ภาษาไทยเป็นภาษาวรรณยุกต์ (tone language) คือมีเสียงวรรณยุกต์เป็นหน่วยเสียงสำคัญที่ทำให้ความหมายของคำแตกต่างกัน วรรณยุกต์เป็นเสียงสูงต่ำในพยางค์ ดังนั้น ในการเขียนจึงต้องมีเครื่องหมาย หรืออักษรแทนเสียงสูงต่ำเพื่อให้รู้ว่าออกเสียงอย่างไร การเขียนพยางค์หรือคำที่มีพยัญชนะต้นเป็นอักษรสูง อักษรกลาง และอักษรต่ำ

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท
ภาพจาก media.thaigov.go.th/pageconfig/viewcontent/vi...

ย่อมมีใช้วรรณยุกต์ต่างกันไปตามหลักการใช้รูปวรรณยุกต์ในภาษาไทย เช่น อักษรสูง ผันได้ ๓ เสียง คือ เสียงเอก เสียงโท และเสียงจัตวา เช่น ช่า ช้า ชา อักษรกลาง ผันได้ ๕ เสียง มีรูปและเสียงวรรณยุกต์ตรงกัน เช่น กา ก่า ก้า ก๊า ก๋า และอักษรต่ำ ผันได้ ๓ เสียง คือ เสียงสามัญ เสียงโท และเสียงตรี แต่รูปและเสียงวรรณยุกต์ไม่ตรงกัน เช่น คา ค้า ค้ำ

ในสมัยที่พ่อขุนรามคำแหงทรงประดิษฐ์อักษรไทย เมื่อ พ.ศ. ๑๘๒๖ นั้น ทรงประดิษฐ์รูปวรรณยุกต์ขึ้นใช้ในภาษาไทยเพียง ๒ รูป ได้แก่ รูป ' (ไม้เอก) และรูป * (ไม้โท) การเขียนคำในสมัยนั้นจึงมี ๓ ลักษณะ ได้แก่ คำที่ไม่มีรูปวรรณยุกต์ คำที่มีรูปวรรณยุกต์เอก และคำที่มีรูปวรรณยุกต์โท

* รูปวรรณยุกต์โทเปลี่ยนจากรูปเขียนเดิม “ + ” เป็นรูปโทอย่างปัจจุบัน “ ๓ ” พบเป็นครั้งแรก พ.ศ. ๑๙๔๒ ในศิลาจารึกหลักที่ ๙๓ ศิลาจารึกวัดอโศการาม ด้านที่ ๑ บรรทัดที่ ๗ ในคำว่า “เจ้า” (คณินิจ จันทรภักดิ์ ๒๕๓๓ : ๒๕)

๑๒ วิจารณ์วรรณ อยู่เย็น

ปัจจุบันภาษาไทย มีวรรณยุกต์ ๔ รูป คือ รูป ' (ไม้เอก) รูป ˊ (ไม้โท) รูป ˋ (ไม้ตรี)* และรูป ˋ (ไม้จัตวา)** และพบคำที่ใช้รูปวรรณยุกต์ตรีและจัตวาเป็นจำนวนมากทั้งในคำไทยและคำยืมจากภาษาต่างประเทศ

จากการวิเคราะห์ข้อมูลการใช้รูปวรรณยุกต์ตรีตั้งแต่สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น จนถึงสมัยปัจจุบันผู้วิจัยพบว่า ในช่วงแรกที่เริ่มมีการใช้รูปวรรณยุกต์ตรีในภาษาไทย คือ ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นนั้น มีการใช้รูปวรรณยุกต์ตรีอย่างลักลั่น เนื่องจากพบรูปแปรของคำใช้รูปวรรณยุกต์ตรี คือ พบรูปเขียนที่ต่างกันของคำเดียวกัน ซึ่งเกิดจากการเขียนไม่คงที่ในเอกสารฉบับเดียวกัน รูปแปรที่พบได้แก่คำเดียวกันบางครั้งไม่ใช้รูปวรรณยุกต์กำกับ บางครั้งใช้รูปวรรณยุกต์ตรี (ˋ) และบางครั้งใช้เครื่องหมายไม้ไต่คู้ (ˊ)*** แทนรูปวรรณยุกต์ตรี ดังนี้

เลก ~ เล็ก ~ เล็ก
เดก ~ เด็ก ~ เด็ก

นอกจากนี้ผู้วิจัยพบว่า มีการใช้รูปวรรณยุกต์ตรีกับคำที่มีพยัญชนะต้นทั้งอักษรกลาง และอักษรต่ำ การพบรูปแปรของคำที่ใช้รูปวรรณยุกต์ตรีในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น และพบต่อมาสมัยรัตนโกสินทร์ตอนกลางนี้ แสดงให้เห็นว่าภาษาไทยกำลัง

* ผู้วิจัยพบหลักฐานการใช้รูปวรรณยุกต์ตรีครั้งแรก เมื่อ พ.ศ. ๒๓๔๖ ในคำว่า “นวกัก” พบในหนังสือพระยามหาโยธาถึงอุปากองผู้หลานว่าด้วยการส่วนตัวและเบ็ดเตล็ด จ.ศ. ๑๑๖๕ (จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๑, ๒๓๔๖) การค้นพบของผู้วิจัยครั้งนี้สอดคล้องกับ อิงอร สุพันธ์วนิช (๒๕๒๗ : ๕๕๕) ที่สันนิษฐานเกี่ยวกับการใช้รูปวรรณยุกต์ตรีครั้งแรกว่า “พบรูปวรรณยุกต์ตรีคำเดียวได้แก่คำว่า พระเจ้านวกัก พบในหนังสือจดหมายเหตุรัชกาลที่ ๑”

** ผู้วิจัยพบหลักฐานการใช้รูปวรรณยุกต์จัตวาครั้งแรก เมื่อ พ.ศ. ๒๓๔๖ ในคำว่า “หมือ” พบในนิราศพระยามหานุภาพไปเมืองจีน (นิราศกวางตุ้ง) การค้นพบของผู้วิจัยครั้งนี้สอดคล้องกับ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ (๒๕๐๕ : ๒๔๕) ที่ทรงสันนิษฐานไว้ในหนังสือสารสโมสรเมื่อ พ.ศ. ๒๓๒๔ ว่าพบรูปวรรณยุกต์จัตวาครั้งแรกในสมัยธนบุรี แต่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงพบรูปวรรณยุกต์จัตวาในรามเกียรติ์ในคำว่า เอ้ย

*** เครื่องหมายไม้ไต่คู้ (ˊ) เริ่มมีใช้ในพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐ พ.ศ. ๒๒๒๓ เป็นครั้งแรกในคำว่า “กี” (อิงอร สุพันธ์วนิช ๒๕๒๗ : ๔๔๗)

เริ่มจัดระบบการเขียนโดยใช้รูปวรรณยุกต์ตรี แต่คนไทยยังไม่รู้วิธีใช้รูปวรรณยุกต์ดังกล่าว จึงทำให้มีการเขียนอย่างไม่คงที่ ผู้วิจัยจึงสนใจศึกษาแบบเรียนภาษาไทยตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันว่ามีการกำหนดหลักเกณฑ์การใช้รูปวรรณยุกต์ตรีในภาษาไทยอย่างไร และเกี่ยวข้องกับ การเกิดรูปแปรของคำที่ใช้รูปวรรณยุกต์ตรีหรือไม่อย่างไร

รูปแปรของคำที่ใช้รูปวรรณยุกต์ตรี

ผู้วิจัยวิเคราะห์ข้อมูลจากเอกสารในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ได้แก่ ราชธาธิราช (พ.ศ. ๒๓๒๘) กฎหมายตราสามดวง (พ.ศ. ๒๓๔๗) สามก๊ก (พ.ศ. ๒๓๔๘) ประชุมหมายรับสั่งภาค ๒ (พ.ศ. ๒๓๕๑) ประชุมหมายรับสั่งภาค ๓ (พ.ศ. ๒๓๖๗) จดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓ (พ.ศ. ๒๓๗๗) และพจนานุกรมไทย-ไทยของคาสเวล (พ.ศ. ๒๓๘๙) พบรูปแปรของคำคำเดียวกันที่เขียนได้ทั้งไม้ตรีและไม้ไ้แต่คู่ครั้งแรกในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น เมื่อ พ.ศ. ๒๓๘๙ พบในพจนานุกรมไทย-ไทย ของ คาสเวล รูปแปรดังกล่าวเกิดจากการเปลี่ยนรูปเขียนคำที่มีเสียงยาวให้เป็นเสียงสั้น รูปแปรที่พบมี ๒ รูป ได้แก่ ใส่ไม้ตรี (̣) หรือใส่ไม้ไ้แต่คู่ (̣) ก็ได้ เมื่อต้องการให้คำนั้นเป็นเสียงสั้น ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ พุทธชาติ ธัญชยานนท์ (๒๕๓๖ : ๒๓) ที่ศึกษาเรื่องการเกิดความต่างด้านความสั้นยาวของสระกลางและสระต่ำในภาษาไทยพบว่า รูปเขียน <เ̣> มีการปรากฏรูปแปรกับรูปเขียน <เ̣> เมื่อคำมีการเปลี่ยนจากเสียงยาว <เ> เป็นเสียงสั้น ตัวอย่างรูปแปรที่พบ

เล็ก ~ เล็ก ~ เล็ก

ศัพท์เลข๓ ที่กััดคน

(พจนานุกรมคาสเวล ๒๓๘๙)

ศัพท์เล็ก๓

(พจนานุกรมคาสเวล ๒๓๘๙)

คำพูดว่าเล็ก

(พจนานุกรมคาสเวล ๒๓๘๙)

ต่อมาในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนกลางผู้วิจัยวิเคราะห์ข้อมูลจาก สัพพะ พะจะนะ ภาษาไทย (พ.ศ. ๒๓๘๗) ราชกิจจา-นุเบกษา (พ.ศ. ๒๔๐๑) บางกอกรีคอร์ดเดอร์ (พ.ศ. ๒๔๐๘) อักษรภิธานศรีบท (พ.ศ. ๒๔๑๖) พระราชพิธีสิบสองเดือน (พ.ศ. ๒๔๓๑) พจนานุกรม ร.ศ. ๑๒๐ (พ.ศ. ๒๔๔๔) ไกลบ้าน (พ.ศ. ๒๔๕๐) จีนในสยามวารศัพท์ (พ.ศ. ๒๔๖๐) และดุสิตสมิต (พ.ศ. ๒๔๖๑) พบรูปแปรของคำที่ใช้รูปวรรณยุกต์ตรี (̣)

๑๔ วิจารณ์ อยู่เย็น

กับไม้ไต่คู้ (๓) ในคำไทยและคำยืมภาษาอังกฤษ เช่น

เย็บ ~ เย็บ

ช่างเย็บผ้า (บางกอกรีคอร์ดีเตอร์ ๒๕๐๘)

ช่างเย็บ (บางกอกรีคอร์ดีเตอร์ ๒๕๐๘)

เด็ก ~ เด็ก

สอนเด็กให้รู้วิชาการ (บางกอกรีคอร์ดีเตอร์ ๒๕๐๘)

เกินที่สมควรแก่เด็ก (บางกอกรีคอร์ดีเตอร์ ๒๕๐๘)

เซ็นต์ ~ เซ็นต์

พริกไทยดำหาบละ ๖ เหรียญ ๕๐ เซ็นต์
(บางกอกรีคอร์ดีเตอร์ ๒๕๐๘)

น้ำตาลทรายขาวที่หนึ่งหาบละ ๘ เหรียญ ๕๐ เซ็นต์
(บางกอกรีคอร์ดีเตอร์ ๒๕๐๘)

การพบรูปแปรของคำที่ใช้รูปวรรณยุกต์ตรีกับไม้ไต่คู้เป็นจำนวนมาก เนื่องจากเป็นช่วงแรกที่มีการใช้รูปวรรณยุกต์ตรีในภาษาไทย จึงทำให้มีการเขียนอย่างไม่คงที่ ผู้วิจัยพบว่ารูปแปรของคำที่ใช้รูปวรรณยุกต์ตรีหมดไปในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนกลาง ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๖๐ เป็นต้นมา ทั้งนี้เพราะมีการกำหนดหลักเกณฑ์การใช้ไม้ตรีและไม้ไต่คู้ไว้ในแบบเรียนภาษาไทยเพื่อให้ใช้เป็นแบบแผนเดียวกัน

หลักเกณฑ์การใช้รูปวรรณยุกต์ตรีและไม้ไต่คู้ในแบบเรียนภาษาไทย

ผู้วิจัยศึกษาหลักเกณฑ์การใช้รูปวรรณยุกต์ตรีและไม้ไต่คู้ในแบบเรียนภาษาไทย เพื่อต้องการศึกษาว่ามีการกำหนดหลักเกณฑ์การใช้ไม้ไต่คู้ และรูปวรรณยุกต์ตรีไว้อย่างไร และสัมพันธ์กับการปรากฏรูปแปรของคำที่ใช้รูปวรรณยุกต์ตรีกับไม้ไต่คู้หรือไม่อย่างไร

๑) หลักเกณฑ์การใช้ไม้ไต่คู้ในแบบเรียนภาษาไทย

ในระบบการเขียนคำในภาษาไทยมีการกำหนดให้ใช้เครื่องหมายไม้ไต่คู้ (๓) พบครั้งแรกในจินดามณี ของพระโหราธิบดี ซึ่งเป็นแบบเรียนภาษาไทยเล่มแรกกล่าวไว้แต่ชื่อและรูปเครื่องหมายไว้เท่านั้น ดังนี้

ไม้ตายคู่ ๘

(กรมศิลปากร ๒๕๑๒ : ๒๘)

ต่อมาในจินตามณีฉบับพระเจ้าบรมโกศ ได้กล่าวถึงหลักเกณฑ์การใช้
เครื่องหมายไม้ได้คู่ว่าทำให้คำเป็นเสียงสั้น ดังนี้

เลข ๘ นี้ ชื่อว่าไม้คู่ แลไม้ ๘ นี้ใช้ลงที่อักษรตัวใดให้อ่าน
เสียงสั้นเข้า แต่กิ่งค่านั้นดูจ้ กี้ แลี้ เพ็ง เล็ง

(กรมศิลปากร ๒๕๑๒ : ๑๙๒)

ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น แบบเรียนภาษาไทยที่อธิบายถึงหลักเกณฑ์การใช้
เครื่องหมายไม้ได้คู่ ได้แก่ ประถม กข ก กา แต่งขึ้นในรัชกาลที่ ๓* โดยนำแบบแผนใน
หนังสือจินตามณีสมัยอยุธยา มาปรับปรุงแก้ไขใหม่ให้ง่ายเข้า แต่ใน ประถม กข ก กา
ได้กำหนดหลักเกณฑ์การใช้เครื่องหมายไม้ได้คู่ไว้ซ้ำซ้อนกับไม้ตรีในเรื่องการทำคำ
ให้เป็นเสียงสั้น คืออธิบายว่าไม้ได้คู่ทำให้คำเป็นเสียงสั้นคล้ายกับไม้ตรี ดังนี้

๑ เลข ๘ นี้คือไม้ได้คู่ บังคับให้สำเนียงคำที่อยู่เบื้องบนเป็นสำคัญนั้น
แดงให้เสียงสั้นคล้ายกับไม้ตรี ๘ อย่างนี้

แปน เป็น เหน เห็น ก กี้ เชน เข็น

(กรมศิลปากร ๒๕๑๓ : ๘๘-๕๙)

ในปลายรัชกาลที่ ๓ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ มีแบบเรียนภาษาไทยที่อธิบายถึง
หลักเกณฑ์การใช้เครื่องหมายไม้ได้คู่ไว้อย่างชัดเจน แตกต่างกับที่อธิบายไว้ในหนังสือ
ประถม กข ก กา แบบเรียนดังกล่าวได้แก่ จินตามณี พระนิพนธ์ในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ
กรมหลวงวงษาธิราชสนิท เมื่อ พ.ศ. ๒๓๙๒ ทรงอธิบายถึงหลักเกณฑ์การใช้เครื่องหมาย
ไม้ได้คู่ว่าทำให้ค่านั้นเป็นเสียงสั้น ดังนี้

คำยาวจักสั้นนั้นไฉน อาจารย์ท่านไซ

โอวาทบังคับปรับปรุง

* ประถม กข ก กา เป็นแบบเรียนสมัยรัตนโกสินทร์ ที่แต่งขึ้นในรัชกาลที่ ๓ (จุโรรัตน ลักษณะศิริ
๒๕๕๘ : ๑๓๔-๑๖๑)

ควรวใส่ตายคู่เข้าผดุง
ที่ยาวให้สั้นบรรหาร

ชักคำบ่าง

(กรมศิลปากร ๒๕๑๒ : ๙๓)

แบบเรียนภาษาไทยสมัยรัชกาลที่ ๕ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ได้แก่ มูลบท
บรรพกิจ อธิบายถึงหลักเกณฑ์การใช้เครื่องหมายไม้ได้คู่ไว้สอดคล้องกับจินตามณี ฉบับ
พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท ดังนี้

ไม้ได้คู่ * สำหรับชักเสียงให้สั้น เลข ๘ ก็เรียก

(กรมศิลปากร ๒๕๑๔ : ๕)

๒) หลักเกณฑ์การใช้รูปวรรณยุกต์ตรีในแบบเรียนภาษาไทย

แบบเรียนภาษาไทยเล่มแรก*ที่อธิบายถึงหลักเกณฑ์การใช้รูปวรรณยุกต์ตรี
คือ ประถม กข ก กา แต่งในสมัยรัชกาลที่ ๓ ไม่ปรากฏนามผู้แต่ง กล่าวถึงชื่อวรรณยุกต์
ทั้ง ๔ รูป ว่า ไม้เอก ไม้โท เลขเจ็ด และกากะบาด พร้อมทั้งตัวอย่างไว้ ดังนี้

ไม้เอก	ใช้อย่าง	กั๋ง
ไม้โท	ใช้อย่าง	กั๋ง
เลขเจ็ด	ใช้อย่าง	เจ็ก
กากะบาด	ใช้อย่าง	แก๋ง

(กรมศิลปากร ๒๕๑๓ : ๖)

นอกจากนี้ ประถม กข ก กา ยังได้อธิบายการใช้รูปวรรณยุกต์ตรีว่าใช้ทั้ง
ในพยางค์เป็นและพยางค์ตาย เพื่อทำให้เป็นเสียงสั้นและสูงขึ้น และได้ให้ตัวอย่างคำ
ที่ใช้ไม้ตรีไว้ ดังนี้

เลข ๗ เรียกว่า ไม้ตรี สำหรับใช้ในอักษรกลาง เปนแม่กต กบ

* ไม่ปรากฏหลักฐานการใช้รูปวรรณยุกต์ตรีและจัดว่าในจินตามณีสมัยพระนารายณ์มหาราช ซึ่งเป็น
แบบเรียนเล่มแรกของไทย ศาสตราจารย์ ดร.ประเสริฐ ณ นคร ได้แสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับการใช้
รูปวรรณยุกต์ตรีและจัดว่าในจินตามณีไว้ว่า "จินตามณีนี้น่าจะมีการคัดลอกต่อ ๆ กันมา และใน
แต่ละครั้งผู้คัดลอกก็แต่งเติมหรือต่อเติมเข้าไว้ในฉบับเดิม" (นิยะดา เหล่าสุนทร ๒๕๕๒ : ๔๔)

และอักษรตาย มี กะ เป็นต้น ไม้ตรี นี้บังคับให้สำเนียงคำที่อยู่เบื้องบน
นั้นเป็นสำคัญ แกลงให้เสียงสั้น แลสูงขึ้นหน่อยหนึ่ง อย่างที่ว่า

เจ๊ก   เด๊ก   โต๊ะ   ก๊ก
เจก   เดก   โตะ   กก

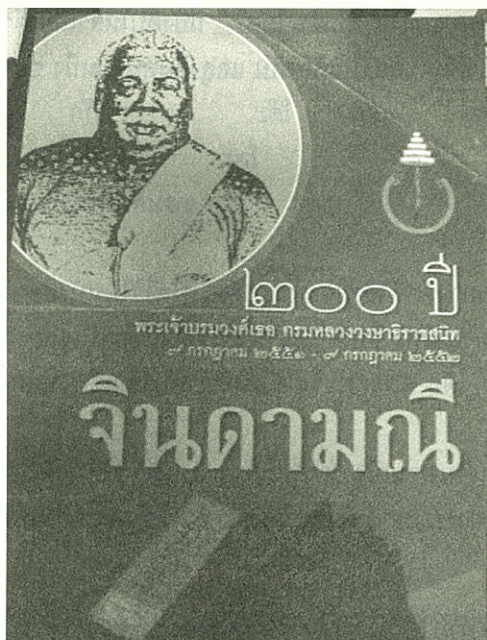
(กรมศิลปากร ๒๕๑๓ : ๘๘-๕๙)

จากตัวอย่างคำที่ใช้รูปวรรณยุกต์ตรีที่ให้ไว้ในหนังสือประถม กข ก กา มี
คำว่า “เด๊ก” เขียนด้วยไม้ตรี ซึ่งสันนิษฐานได้ว่า คำนี้เดิมเป็นเสียงสั้นและเสียงสูงระดับ
เดียวกับคำว่า เจ๊ก โต๊ะ และก๊ก จึงใช้ไม้ตรีกำกับ ซึ่งเขียนแตกต่างกับปัจจุบันที่ใช้
เครื่องหมายไม้ไต่คู้

ต่อมาในจินตามณีฉบับพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงวงษาธิราชสนิท
อธิบายหลักการใช้รูปวรรณยุกต์ตรีและจัตวาว่า ทำให้อักษรกลางผันได้ห้าเสียงวรรณยุกต์
ดังนี้

หมู่กลางนั้นมรรห่า
กอบกับระดับกัน

เพราะจัตวาไม้ตรีอัน
จึงแบ่งเบญจะบรรหาร
(กรมศิลปากร ๒๕๑๒ : ๘๙)

แบบเรียนฉบับต่อมา ได้แก่แบบเรียนมูลบทบรรพกิจ อธิบายหลักการใช้รูปวรรณยุกต์ตรีไว้สอดคล้องกับจินตามณี ฉบับพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท ว่าใช้ผันอักษร ดังนี้

ไม้ตรี ๓ ใช้สำหรับผันอักษร ๓ หมู่

(กรมศิลปากร ๒๕๑๔ : ๕)

และในมูลบทบรรพกิจยังแสดงการผันอักษรกลางด้วยรูปวรรณยุกต์ตรีไว้ ดังนี้

    ก่า   ก้า   ก๋า
กา   ก้า

(กรมศิลปากร ๒๕๑๔ : ๑๑)

จากการศึกษาแบบเรียนภาษาไทย พบว่ามีการกำหนดหลักเกณฑ์การใช้ไม้ไตคู่และรูปวรรณยุกต์ตรี ดังตารางต่อไปนี้

ตารางแสดงหลักเกณฑ์การใช้ไม้ไตคู่และรูปวรรณยุกต์ตรีในแบบเรียนภาษาไทย

เนื้อหาใน แบบเรียน	แบบเรียนภาษาไทย				
	จินตมณี พระโหรา ธิบัติ	จินตมณี พระเจ้า บรมโกศ	ประถม ก ข ก กา	จินตมณี กรมหลวง วงษาทิราช สนิท	มูลบท บรรพกิจ
การใช้ เครื่องหมาย ไม้ไตคู่	-ไม้ตายคู่ ๘	-เลข ๘ ไม้ไตคู่ -ทำให้อ่าน เสียงสั้นครึ่ง เสียง เช่น ก แฉะ เพ็ง เฉ็ง	-เลข ๘ ไม้ไตคู่ -ทำให้เสียง สั้นคล้าย ไม้ตรี ๘ เช่น เปน เป็น เหน เห็น ก ก็ เขน เข็น	-ไม้ไตคู่ -ทำให้คำ เสียงยาว เป็นเสียงสั้น	-ไม้ไตคู่ เลข ๘ -สำหรับทำให้ เป็นเสียงสั้น
การใช้รูป วรรณยุกต์ ตรี	-	-	- ไม้ตรี เจ็ด, ไม้ตรี -ใช้กับอักษร กลางคำ ตาย ทำให้ คำนั้นเป็น เสียงสั้น และเสียงสูง ขึ้นเล็กน้อย เช่น แจก เด็ก โต๊ะ กัก	-เลข ๘ ไม้ตรี -ไม้ตรีและ จัดวาทำให้ อักษรกลาง ผันได้ห้า เสียง	- ไม้ตรี -ใช้สำหรับผัน อักษร ๓ หมู่ เช่น ก กา ก้า ก๊า ก๊า

จากตารางแสดงให้เห็นว่าแบบเรียนประถม ก ข ก กา อธิบายการใช้รูปวรรณยุกต์ตรี ๘ และเครื่องหมายไม้ไตคู่ ๘ ซ้ำซ้อนกัน คือทั้งไม้ตรีและไม้ไตคู่ทำให้คำเป็นเสียงสั้น ส่วนไม้ตรีทำให้คำมีเสียงสูงขึ้นด้วย ดังนี้

๐ เลข ๓ เรียกว่า ไม้ตรี สำหรับใช้ในอักษรกลาง เป็นแม่กด กบ และอักษรตาย มี กะ เป็นต้น ไม้ตรี ๓ นี้บังคับให้สำเนียงคำที่อยู่เบื้องบนนั้น เป็นสำคัญ แกลงให้เสียงสั้น แกลงขึ้นหน่วยหนึ่ง อย่างที่ว่า

แจ็ก	เด็ก	โต๊ะ	กัก
แจก	เด็ก	โต๊ะ	กัก

๐ เลข ๔ นี้คือไม้ไต่คู้บังคับให้สำเนียงคำที่อยู่เบื้องบนเป็นสำคัญ นั้น แกลงให้เสียงสั้นคล้ายไม้ตรี ๓ อย่างนี้ เปน เป็น เหน เห็น เขน เข็น (ประถม กข ก กา)

จึงกล่าวว่ ประถม กข ก กา เป็นแบบเรียนภาษาไทยฉบับเดียวที่สอนการเขียนคำที่มีเสียงยาวให้เป็นเสียงสั้นและสูงชันโดยให้ใส่ไม้ตรี และยังได้สอนถึงเรื่องการใช้ไม้ไต่คู้ว่า ใช้บังคับคำให้เป็นเสียงสั้นคล้ายไม้ตรี (ประถม กข ก กา ๒๕๑๒ : ๕๘-๕๙) แสดงให้เห็นว่า ในแบบเรียนฉบับเดียวกันมีการกำหนดหลักเกณฑ์การใช้รูปวรรณยุกต์ตรีซ้ำซ้อนกับหลักเกณฑ์การใช้เครื่องหมายไม้ไต่คู้ (๔) คือทำคำที่มีเสียงยาวให้เป็นเสียงสั้น การกำหนดหลักเกณฑ์ดังกล่าวมีผลต่อการนำเครื่องหมายทั้งสองไปใช้ในคำคำเดียวกัน ทำให้คำคำเดียวกันเขียนได้ ๒ แบบ คือ ใช้รูปวรรณยุกต์ตรี เช่น เด็ก หรือใช้ไม้ไต่คู้ เช่น เด็กก็ได้ ดังนั้นในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นการพบรูปแปรของคำคำเดียวกันที่บางครั้งเขียนด้วยไม้ตรีและบางครั้งเขียนด้วยไม้ไต่คู้จึงไม่ใช่เรื่องผิดเพราะแบบเรียนกำหนดไว้เช่นนั้น นอกจากนี้ยังพบว่ามีผู้นำรูปวรรณยุกต์ตรีไปใช้เขียนคำที่มีพยัญชนะต้นเป็นอักษรสูงและอักษรต่ำเสียงสั้นด้วย เช่น เขน > เข็น, เลก > เล็ก ซึ่งเป็นการเขียนที่ต่างกับปัจจุบัน เพราะปัจจุบันรูปวรรณยุกต์ตรีใช้เฉพาะในคำที่มีพยัญชนะต้นเป็นอักษรกลางเท่านั้น

แบบเรียนที่แก้ปัญหาลักษณะของการใช้ไม้ตรี (๓) กับไม้ไต่คู้ (๔) ปลายสมัยรัชกาลที่ ๓ มีแบบเรียนที่กำหนดการใช้รูปวรรณยุกต์ตรีและไม้ไต่คู้ให้มีหลักการใช้อย่างชัดเจนเพื่อแก้ปัญหาลักษณะของการใช้ไม้ตรีกับไม้ไต่คู้

แบบเรียนที่แก้ปัญหาดังกล่าว ได้แก่ จินตามณีพระนิพนธ์ใน พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท เมื่อ พ.ศ. ๒๓๙๒ จึงกล่าวได้ว่าพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิททรงเป็นคนแรกที่แก้ปัญหาลักษณะการใช้น้ำตรี (〓) กับไม้ไต้ (〓) ให้หมดไป โดยทรงกำหนดหลักเกณฑ์การใช้น้ำตรีไต้ให้ชัดเจนในจินตามณี ฉบับกรมหลวงวงษาธิราชสนิทว่า คำที่ออกเสียงยาวเมื่อต้องการให้เป็นเสียงสั้นให้ใสไม้ไต้ (ไม้ไต้กำหนดว่าไม้ไต้ทำให้สั้นคล้ายไม้ตรี ดังที่ประถม กข ก กากล่าวไว้) ดังนี้

คำยาวจักสั้นนั้นไหน	อาจารย์ท่านไซ
ไอวาบั้งคับปรับปรุง	
ควรใส่ตายคู่เข้ามดุง	ชักคำบำรุง
ที่ยาวให้สั้นบรรหาร	
(จินตามณี ฉบับกรมหลวงวงษาธิราชสนิท)	

ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่า จินตามณี ฉบับกรมหลวงวงษาธิราชสนิทเป็นแบบเรียนภาษาไทยเล่มแรกในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นที่แก้ปัญหาลักษณะการใช้น้ำตรีกับไม้ไต้คืออธิบายวิธีใช้เครื่องหมายทั้งสองให้ต่างกันอย่างชัดเจน

นอกจากนี้ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท ยังได้ทรงกำหนดหลักเกณฑ์การใช้อักษรพยัญชนะที่เรียกว่า อักษรกลางคำเป็นผันได้ครบ ๕ เสียงโดยใช้น้ำตรีและไม้ไต้ว่า ส่วนอักษรกลางคำตายให้ใสไม้ตรีได้ เช่น โตะ กัก ดังตัวอย่างต่อไปนี้

หมุกกลางนั้นมรรห่า	เพราะจัดวาไม้ตรีอัน
กอบกับระดับกัน	จึงแบ่งเบญจะบรรหาร
เหตุแห่งอักษรสูง	จะนำจุงฤาครวรร
จึงผันคำไซซาร	ถึงห้าเสียงสำเนียงหลาย
ประการหนึ่งอักษรกลาง	บันดาอ้างวาคำตาย
ไม้ตรีีประกบกลาย	สำเนียงแปลกประหลาดกรณ
เหมือนคำว่า โตะ กัก	เปนต์นยกเลงบรพพ์
ควรใสไม้ตรีมรร	ศับทซ้อนด้วยวาที่

(จินตามณี ฉบับกรมหลวงวงษาธิราชสนิท)

นอกจากอธิบายวิธีใช้รูปวรรณยุกต์ตรีแล้ว ยังได้บอกถึงข้อห้ามของการใช้รูปวรรณยุกต์ตรีในอักษรนำ อักษรสูงและอักษรต่ำไว้ ดังนี้

ตัวสูงสองหมู่ใช้	ฤอาอาจใช้ถึงไม้ตรี
เหตุสองอักษรมี	ผูกกันถึงโดยบรรยาย
อนึ่งอักษรสูง	จักจูงนำตัวต่ำกลาย
กลับสูงสำเนียงพิปราย	ก็ได้ตั้งจินดาประสงค์
จึงห้ามมิให้เอา	ไม้ตรีเข้าประทับลง
อักษรสูงต่ำคง	ทั้งคำเปนแลคำตาย

(จินตามณีฉบับกรมหลวงวงษานุรักษ์)

จากหลักเกณฑ์การใช้รูปวรรณยุกต์ตรีและไม้ไต่คู้ข้างต้นแสดงให้เห็นว่า พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษานุรักษ์ทรงแก้ปัญหาการอุปสรรคของไม้ไต่คู้และไม้ตรีไว้ดังนี้

๑. ให้ใช้ไม้ไต่คู้เพื่อให้ออกเสียงสั้น
๒. ห้ามใช้ไม้ตรีและไม้จัตวาในอักษรสูงและอักษรต่ำ

หลักเกณฑ์ดังกล่าวทำให้ความลึกลับในการใช้ไม้ไต่คู้และไม้ตรีหมดไป จึงกล่าวได้ว่าพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษานุรักษ์ทรงเป็นปราชญ์ทางภาษาไทย พระองค์แรกที่แก้ปัญหาความลึกลับของการใช้รูปวรรณยุกต์ตรี และเครื่องหมายไม้ไต่คู้ในภาษาไทย แบบเรียนของพระองค์ไม่เพียงช่วยแก้ปัญหาในการเขียนรูปวรรณยุกต์ให้ถูกต้อง แต่ยังเป็นต้นแบบของตำราเรียนภาษาไทยในปัจจุบันด้วย

เนื่องในวาระฉลอง ๒๐๐ ปี วันคล้ายวันประสูติของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษานุรักษ์ ระหว่างวันที่ ๙ กรกฎาคม ๒๕๕๑ ถึง ๙ กรกฎาคม ๒๕๕๒ และในโอกาสที่องค์การศึกษาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ (UNESCO) ได้ประกาศยกย่องพระเกียรติคุณให้ทรงเป็นบุคคลสำคัญของโลก สาขาปราชญ์และกวี (Scholar and Poet) นับเป็นบุคคลลำดับที่ ๑๔ ของไทยที่ได้รับเกียรติดังกล่าว ทำให้คนไทยภาคภูมิใจเป็นอย่างยิ่ง จึงสมควรกล่าวได้ว่า

“พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษานุรักษ์ทรงเป็นปราชญ์ทางภาษาไทยที่ควรยกย่อง”

บรรณานุกรม

กรมศิลปากร. จินตามณี เล่ม ๑-๒ กับบันทึกเรื่องหนังสือจินตามณี และจินตามณี ฉบับพระเจ้าบรมโกศ. ธนบุรี : โรงพิมพ์รุ่งวัฒนา, ๒๕๑๒.

_____ . ประถม ก กา. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์รุ่งวัฒนา, ๒๕๑๓.

_____ . กฎหมายตราสามดวง. พระนคร : กรมศิลปากร, ๒๕๒๑.

_____ . วรรณกรรมสมัยธนบุรี. กรุงเทพฯ : จงเจริญการพิมพ์, ๒๕๓๙.

คณินิจ จันท์กระวี. “ลักษณะอักษรและอักษรวิธีไทยในพุทธศตวรรษที่ ๒๔ ตอนต้น.”

วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาจารึกภาษาไทย ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๓๓.

คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์. ประชุมศิลาจารึกภาคที่ ๑. กรุงเทพฯ : สำนักนายกรัฐมนตรี, ๒๕๒๑.

_____ . ประชุมจดหมายเหตุสมัยอยุธยาภาคที่ ๑. พระนคร : สำนักนายกรัฐมนตรี, ๒๕๑๐.

คาสเวล, รีฟ เจ. พจนานุกรมไทย-ไทยของคาสเวล. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๔๔.

จุไรรัตน์ ลักษณะศิริ. “ประถม ก กา : ข้อสันนิษฐานเกี่ยวกับสมัยที่แต่ง.” ภาษาและวรรณกรรมสาร (ฉบับภาษาและวรรณกรรมกับสังคม ๒๕๔๙) : ๑๓๔-๑๖๑.

เจน จันอักษร, พระ. จดหมายเหตุเรื่องพระราชไมตรีในระหว่างกรุงสยามกับกรุงจีน นิราศพระยามหานุภาพไปเมืองจีนและกายคตหะหรือเรือนคือกาย. พระนคร : โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม, ๒๕๐๕.

นียดา เหล่าสุนทร. วัฒนาการของแบบเรียนภาษาไทย. กรุงเทพฯ : ลายคำ, ๒๕๕๒.

ปรัตเล, ดี บี. อักษรภิธานศรีบท (Dictionary of the Siamese Language). บางกอก : โรงพิมพ์ของหมอปรัตเล, ๒๔๑๖.

พระคลัง (หน), เจ้าพระยา. ราชานิราศ. พระนคร : แพร์พิทยา, ๒๕๑๕.

_____ . สามก๊ก. พิมพ์ครั้งที่ ๒๑. กรุงเทพฯ : ดอกหญ้า, ๒๕๔๕.

ยิ้ม ปันทยางกูร และคนอื่นๆ, ผู้รวบรวม. ประชุมหมายรับสั่ง ภาคที่ ๒ สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช.

๒๔ วิภาวรรณ อยู่เย็น

กรุงเทพฯ : สำนักนายกรัฐมนตรี, ๒๕๒๕.

รัฐบาลในพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช. จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓.

เล่ม ๑-๕. กรุงเทพฯ : สหประชาพานิชย์, ๒๕๓๐.

วิภาวรรณ อยู่เย็น. “ข้อสันนิษฐานเรื่องการใช้รูปวรรณยุกต์ตรีและจัตวา.” ใน ๘๐ พรรษา
ครุภาษาไทยแห่งแผ่นดิน. กรุงเทพฯ : ภาควิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์
มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๕๐.

_____ . “วิวัฒนาการการใช้รูปวรรณยุกต์ตรีและจัตวาในภาษาไทย.” วิทยานิพนธ์
ปริญญาคุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัย
ศิลปากร, ๒๕๕๒.

ศรีสุนทรไวยหาร, พระยา. มุลบทบรรพกิจ. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์รุ่งวัฒนา, ๒๕๑๔.

สำนักราชเลขาธิการ. ราชกิจจานุเบกษาในรัชกาลที่ ๔. กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้ง
แอนด์ พับลิชชิ่ง, ๒๕๓๗.

_____ . หนังสือจดหมายเหตุ : THE BANGKOK RECORDER. กรุงเทพฯ
: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, ๒๕๓๗.

อิงอร สุพันธ์วณิช. วิวัฒนาการอักษรและอักษรวิธีไทย. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๗.